

Bioetika i rasizam – može li bioetika doprinijeti smanjenju rasizma?

Sandra Radenović

Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Sažetak

U ovom radu autorica razmatra rasizam kao bioetički problem. Ona najprije obrazlaže osnovne ideje bioetike kao etike života u najširem smislu, a potom pokušava u svjetlu bioetike pristupiti razmatranju rasizma i antisemitizma kao oblika rasizma. Autorica iznosi osnovne definicije rasizma i antisemitizma, te oblike rasizma i antisemitizma prisutne u savremenoj Srbiji. Konačno, ona predlaže sistematsku bioetičku edukaciju kao jedan od mogućih puteva smanjenja rasizma i antisemitizma.

Ključne riječi: bioetika, rasizam, antisemitizam, bioetička edukacija

1. Uvod. Šta je to bioetika?

Sama etimologija riječi *bioetika* (starogr. βίος, odnosno *bios* – život) upućuje nas na određenje bioetike kao etike života, pri čemu se *bios*, odnosno *život* odnosi na cjelokupan *svijet života*, na sve nivoe *svijeta života* (npr. nivo nerođenog života, nivo svakodnevnog života svakog pojedinca, život budućih generacija, život životinja, biljaka itd.), na život kao takav, te na život kao vrijednost po sebi (Radenović, 2012). Pored ovog sveobuhvatnog poimanja bioetike kao široke oblasti koja

se bavi etikom života, navedimo neke činjenice vezane za nastanak i shvatanja bioetike. Bioetika je, kako navodi Jurić, nastala kao društveni pokret početkom šezdesetih godina XX st. u Sjedinjenim Američkim Državama, kada je naučno-tehnološki napredak u biologiji i medicini dostigao takav nivo da su se ljekarima otvorile sasvim nove mogućnosti prevencije i liječenja dotad neizlječivih bolesti, te produženja ljudskog života (Jurić, 2001). Istovremeno, suočeni sa sasvim novim medicinskim situacijama, medicinski profesionalci naišli su i na brojne medicinskoetičke dileme koje su zahtijevale dublje propitivanje. Tako je prvi etički komitet formiran u SAD-u u Seattleu kada je trebalo odlučiti kome će od 15.000 bubrežnih bolesnika, koliko ih je tada bilo u tom gradu, biti dostupan prvi i tada jedini aparat za dijalizu. Nedugo zatim, praksa etičkih komiteta postala je uobičajena širom SAD-a, a kasnije i u Evropi i svijetu. Istovremeno, sa započinjanjem vala osnivanja etičkih komiteta kao posebnih savjetodavnih te operativnih tijela, ovaj trend u medicinskoj etici bio je praćen intenziviranjem zahtijeva različitih američkih grupa i pokreta građana koji su zahtijevali povećanje utjecaja pojedinaca u sferi liječenja, te u samom odnosu *ljekar–pacijent*, kao i u raspravama o medicinskoetičkoj, medicinskopravnoj i medicinskopolitičkoj problematici – pitanja abortusa, eutanazije, biomedicinskih istraživanja itd. (Radenović, 2012). Tako je, prema Juriću, osnivanje etičkih komiteta istovremeno sa spomenutim građanskim zahtjevima pokrenulo nastanak bioetike, najprije kao društvenog pokreta, a potom kao naučne discipline (Jurić, 2001). Najzad, ovaj autor govori i o institucionalizaciji bioetike – kao predmeta, bioetika je ušla u akademske programe, postoje mnogobrojni bioetički instituti, udruženja i ustanove, te bioetički komiteti u oblasti biomedicine ili poljoprivrede, a održavaju se mnogi bioetički skupovi, brojne su specijalizirane izdavačke biblioteke, časopisi, internetske stranice itd. (Jurić, 2001).

Spomenimo i to da bi navođenje svih postojećih određenja bioetike opteretilo ovaj rad s obzirom na činjenicu da se svaki ambiciozniji autor / autorica, odnosno bioetičar / bioetičarka u svom bavljenju bioetičkim temama posvetio i definiranju ove kompleksne oblasti, te nećemo pretjerati ako konstatiramo da se u mnoštvu napisanih članaka o bioetičkim temama nalazi isto toliko i definicija bioetike.¹ No, smatramo

¹ Detaljan pregled svih značajnijih definicija bioetike daje Jurić (Jurić, 2007). Iako je Van Rensselaer Potter, američki onkolog i biohemičar, prihvaćen kao “otac bioetike”,

da je potrebno navesti one definicije bioetike koje će nam koristiti u razmatranju antisemitizma i rasizma kao bioetičkih problema. Kako upućuje Čović, savremeni filozof zaslužan za koncept integrativne bioetike,² bioetiku možemo definirati kao pluriperspektivno područje u kojem se u interakciji raznorodnih perspektiva stvaraju uporišta i mjerila za orijentiranje u pitanjima koja se odnose na *život* ili na uvjete i okolnosti njegova očuvanja (Čović, 2007: 65–75). Prema definiciji koju navodi Jurić, bioetika je otvoreno područje susreta i dijaloga različitih nauka i djelatnosti, te različitih pristupa i pogleda na svijet, koji se okupljaju radi artikuliranja, diskutiranja i rješavanja etičkih pitanja vezanih za *život*, za život u cjelini i u svakom od dijelova te cjeline, za život u svim njegovim oblicima, stepenovima, fazama i pojavnostima (Jurić, 2007: 83). Najzad, prema definiciji bioetike koju obrazlaže Turza, bioetika je interdisciplinarni projekt koji se bavi onim vrijednostima i normama koje se tiču dobra i zla, odnosno ispravnog i neispravnog / pogrešnog u kontekstu *života* uopće i njegovih brojnih varijeteta, te individualnim i grupnim stavovima o rečenim vrijednostima i normama (Turza, 2012: 256).

Dakle, možemo primijetiti da su suštinski elementi spomenutih definicija prvenstveno, *život*, *bios*, u svim njegovim oblicima, te *pluralizam perspektiva* neophodan u valjanom i cjelovitom ispitivanju etičkih problema vezanih za sve nivoe svijeta života. No, istaknimo vrijednosti i norme koje se tiču dobra i zla, kao i individualne i grupne stavove o datim vrijednostima i normama kojima se bavi bioetika u kontekstu promišljanja života u najširem smislu. Naime, ovaj element navedene definicije upućuje nas na mogućnost razmatranja rasizma i antisemitizma kao bioetičkih problema, što ćemo obrazložiti kasnije.

---

novija saznanja iz historije bioetike upućuju na Fritza Jahra i evropske korijene bioetike. O Fritzu Jahru kao autoru koji, pored ostalog, prvi upotrebljava termin *bioetika* još 1927. godine, iscrpno izvještavaju Rinčić i Muzur (Rinčić i Muzur, 2012).

² Koncept *integrativne bioetike* koji je tokom prethodne decenije nastao u intelektualnom prostoru jugoistočne Evrope insistira na aktivnom i cjelishodnom interferiranju, te na toj osnovi, integriranju najrazličitijih znanja u duhu interaktivnog pluralizma perspektiva, ili kraće, *pluriperspektivizma*. To praktično znači da ovaj koncept pledira za integriranje filozofskog, etičkog, medicinskoetičkog znanja, medicinskog (*sensu stricto*), sociološkog, psihološkog, prirodnonaučnog, ekološkog, demografskog, jurističkog, ekonomskog i političkog znanja, ali i teološkog, religijskog, umjetničkog, svjetonazornog i zdravorazumskog (*sensus communis*) znanja, te na praktičnom angažmanu na bioetičkom rekonstruiranju čovjeka i njegova svijeta (Turza, 2009; Čović, 2007).

2. Rasizam i antisemitizam – osnovna određenja. Rasizam i antisemitizam kao bioetički problemi.

Uprkos tome što u savremenoj sociologiji ne postoji jedna općeprihvaćena definicija rasizma, podsjetimo na slijedeće, nama blisko određenje. Kako upućuje Anthony Giddens, pod rasizmom se podrazumijeva predrasuda zasnovana na društveno značajnim fizičkim razlikama, odnosno fizičkim varijacijama koje su članovi jednog društva ili zajednice izdvojili kao društveno značajne (npr. boja kože). Tako je rasist neko ko vjeruje da su određeni pojedinci ili grupe ljudi superior-niji ili inferiorniji u odnosu na druge, na osnovu navodnih rasnih razlika (Giddens, 2005: 258–269). To praktično znači da se u svakodnevnom životu za pojedinca može reći da je rasist ako diskriminira pripadnike drugih navodnih rasa ili pak o njima iznosi potcjenjivačka mišljenja ili stereotipe bez obzira na to na kojoj se teoriji temelje njegova/njena uverenja i/ili postupci (ako takva teorija uopće postoji) (Radenović, 2008: 8). No, iako savremena biološka antropologija negira postojanje rasa, a prvenstveno naučnu zasnovanost navedenog biološkog koncepta rase, te svako drugo razlikovanje rasa, humanističke discipline moraju računati na rasu kao svojevrsnu društvenu činjenicu, upućuje Molnar (Molnar, 1997). U prilog navedenom, ovaj autor navodi sljedeće razloge: 1) ljudi se razlikuju po boji kože, a razlike u boji kože često su praćene i nekim drugim vidljivim fizičkim karakteristikama (recimo, kose oči kod ljudi žute kože); 2) ova razlikovanja ljudi koincidiraju s društveno-historijski uvjetovanim konfliktima; 3) u svijesti pripadnika pojedinih društvenih grupa, učesnika u spomenutim konfliktima, postoji ubjeđenje da su razlike u boji kože odnosno u drugim vidljivim fizičkim karakteristikama koje prate određenu boju kože, rezultat rasnih, odnosno bioloških nejednakosti, te da se ta nejednakost mora poštovati prilikom rješavanja konflikata i to na štetu “niže” rase (Molnar, 1997: 162). Ipak, trebalo bi podsjetiti na to da rasa može postojati kao društvena činjenica čak i ako ne postoje određene vidljive društveno značajne fizičke karakteristike na osnovu kojih se određene grupe ljudi mogu razvrstati u navodne rase. U tom slučaju, riječ je o nevidljivoj biološkoj razlici koja može ali ne mora imati vidljive manifestacije – a to je krv. U ovom konceptu rase krv se počinje smatrati nosiocem “rasnih vrlina”, te se svako miješanje krvi osuđuje kao “degeneracija rase”. Tipičan “rasizam krvi” jeste aristokratski rasizam izveden iz ovoga koncepta rase, koji se javlja u XVIII

st. prije svega u redovima francuskog plemstva i kasnije u aristokratskoj migraciji nakon Francuske revolucije (Molnar, 1997). No, i antisemitizam kao oblik rasizma kompatibilan je konceptu “rasizma krvi” baš zbog nevidljive biološke razlike koja čini okosnicu ovog oblika rasizma.³

U općoj upotrebi pod pojmom antisemitizma podrazumijevaju se svi oblici netrpeljivosti prema Jevrejima, jednom od semitskih naroda, odnosno svi oblici neprijateljstava prema Jevrejima kroz historiju. Sama kovanica antisemitizam (nem. *der Antisemitismus*) pripisuje se njemačkom novinaru i agitatoru Wilhelmu Marru, koji 1874. godine ovim terminom označava tadašnju antiijevrejsku kampanju u Evropi, prvenstveno u Njemačkoj, gdje se tokom 1878. i 1879. godine može pratiti uspon antisemitizma kao organizirane političke opcije. Spomenimo ukratko da se tokom XVIII st. u evropskim društvima oblici reakcija prema Jevrejima kreću od: 1) veoma rasprostranjenog tradicionalnog antijudaizma kao mržnje prema lažnoj religiji; 2) preko antiijevrejstva kao prijelaznog oblika u okviru kojega je mržnja usmjerena prema getoiziranoj jevrejskoj zajednici; do 3) modernog političkog antisemitizma kao mržnje prema “jevrejskoj, semitskoj rasi” (Radenović, 2008: 15–17). Kako upućuje Molnar, u okviru spomenutog modernog političkog antisemitizma formirat će se jedan radikalni i destruktivan potencijal koji će se ispoljiti kasnije, u drugoj polovini XIX i početkom XX st. Naime, tada je antisemitizam postao sastavni dio evropskih nacionalizama, da bi tridesetih godina XX st. “završio” u svojoj totalitarnoj verziji u tzv. rasističkom nacionalizmu njemačkog Trećeg rajha: ukupan broj Jevreja, koji su tokom Drugog svjetskog rata postali žrtve rasističkog nacionalizma u koncentracionim logorima za Jevreje i druge nearijevce, nikad nije precizno utvrđen, ali se procjenjuje na oko 5.933.900 (Molnar, 1997: 191).

Kao i svaki antagonizam prema nekoj rasnoj, etničkoj, religijskoj ili kulturnoj grupi, antisemitizam karakterizira pojavljivanje u različitim oblicima, pa se tako prema unutrašnjoj strukturi, a na nivoima individualne i kolektivne svijesti, manifestacije antisemitizma mogu grupisati u tri kategorije: 1) ubjeđenje – pritajena mržnja prema Jevrejima koja se ne manifestira otvoreno; 2) osjećanje – otvorena neprijateljska osjećanja izražena prema Jevrejima u vidu jake etničke i religijske distance, diskri-

³ Uprkos isticanju nevidljive biološke razlike, u jednom od manifestacija antisemitizma prisutne su navodne vidljive, fizičke razlike između Jevreja i nejevreja. Riječ je o stereotipu o tzv. “jevrejskom nosu” i “kukastom nosu i isturenoj bradi”.

minacije, te u otvorenoj javnoj propagandi; 3) akcija – označava socijalnu operacionalizaciju osjećanja u dio ideologije, politike i državno-pravnih normi, te u fizičko nasilje. Tako se sve manifestacije antisemitizma mogu podvesti pod navedene kategorije strukturne sheme dinamike antisemitizma: ubjeđenje – osjećanje – akcija. Spomenimo to da na nivou ubjeđenja individua može biti sama, ali na nivou akcije uvijek se javlja grupa, kako na nivou subjekta, tako i na nivou objekta – “mi” i “oni”, odnosno “nejevreji” i “Jevreji”. Najzad, kako navedena strukturna shema dinamike antisemitizma (ubjeđenje – osjećanje – akcija) korespondira sa strukturnom shemom složenosti stavova odnosno predrasuda kao vrste stavova – stavovi uvijek obuhvataju tri komponente (kognitivna, emocionalna i konativna komponenta), antisemitizam se može analizirati kao svojevrsan oblik predrasudnosti prema Jevrejima (od strane većinskog nejevrejskog stanovništva, svuda gdje su živjeli ili žive Jevreji). U tom smislu, moguće je razlikovati nekoliko vidova / stepena predrasudnosti prema Jevrejima, tačnije, nekoliko vidova manifestacija antisemitizma: 1) ogovaranje i stereotipno ocjenjivanje; 2) izbjegavanje kontakta, odnosno ispoljavanje socijalne distance; 3) diskriminacija, diskriminatorno ponašanje (faktičko ograničavanje raznih prava); 4) fizički napadi (prijelaz s verbalne na fizičku agresiju); i 5) istrebljivanje (genocid) (Radenović, 2008: 17–18). Najzad, podsjetimo da se povećano ispoljavanje socijalne, tačnije etničke distance prema etničkim grupama prema kojima tradicionalno postoje različiti oblici predrasudnosti (Jevreji, Romi), ili pak povećano ispoljavanje socijalne distance prema pripadnicima različitih manjinskih, vulnerabilnih grupa (npr. homoseksualci, HIV pozitivne osobe itd.) tumači kao lakmus fašizacije društva. U tom smislu, neki istraživači tumače etničku distancu kao jednu od empirijskih manifestacija dominantnog normaliziranog etnonacionalizma u Srbiji tokom 90-ih godina XX st., ali i danas (Sekelj, 2002; Radenović, 2008).

Vratimo se na razmatranje spomenute definicije bioetike prema kojoj je bioetika interdisciplinarni projekt koji se bavi onim vrijednostima i normama koje se tiču dobra i zla, odnosno ispravnog i neispravnog / pogrešnog u kontekstu *života* uopće i njegovih brojnih varijeteta, te individualnim i grupnim stavovima o rečenim vrijednostima i normama. Kako smo predložili, individualni i grupni stavovi o vrijednostima i normama koje se tiču dobra i zla, odnosno ispravnog i neispravnog / pogrešnog u kontekstu svih nivoa svijeta života jesu element definicije

koji upućuje na mogućnost promišljanja rasizma i antisemitizma kao bioetičkih problema. Podsjetimo da se pod rasizmom podrazumijeva predrasuda, odnosno vrsta stava, zasnovana na društveno značajnim fizičkim razlikama, tačnije fizičkim varijacijama koje su članovi jednog društva ili zajednice izdvojili kao društveno značajne, te da se antisemitizam kao vrsta rasizma može analizirati kao svojevrsan oblik predrasudnosti prema Jevrejima i da je u tom smislu moguće razlikovati nekoliko vidova / stepena predrasudnosti prema Jevrejima, odnosno nekoliko vidova manifestacija antisemitizma. Dakle, rasizam te antisemitizam kao oblik predrasudnosti odnosno vrsta stavova prema Jevrejima jesu bioetički problem jer kao vrsta individualnih i grupnih stavova prema određenoj etničkoj, religijskoj, kulturnoj... grupi nose sa sobom vrijednosti i norme koje se tiču dobra i zla u kontekstu svih nivoa svijeta života (od nerođenog života, preko svakodnevnog života svakog pojedinca, do života budućih generacija). No, ako podsjetimo na zastrašujući rezultat operacionalizacije totalitarne verzije antisemitizma njemačkog Trećeg rajha – oko 5.933.900 Jevreja koji su tokom Drugog svjetskog rata postali žrtve rasističkog nacionalizma u koncentracionim logorima za Jevreje i druge nearijevce, onda nije neophodno insistirati na elementu definicije bioetike koji nas upućuje na mogućnost analiziranja rasizma i antisemitizma kao bioetičkih problema. Najzad, spomenimo i nezaobilaznu bioetičku temu – korištenje ljudskih subjekata u medicinskim istraživanjima te neslavno poglavlje o stravičnim medicinskim eksperimentima nacističkih ljekara u logorima nad Jevrejima i drugim nearijevcima.⁴ Potonje teme jesu nezaobilazne bioetičke oblasti koje su i danas predmet veoma živih naučnih i javnih diskusija.

---

⁴ Podsjetimo da je medicinska etika temu etičkih aspekata eksperimentiranja nad ljudima stavila na dnevni red baš tokom i nakon *Nirnberškog procesa* (1945.–1946. godine) kada je nacističkim ljekarima suđeno zbog stravičnih medicinskih eksperimenata nad zatočenicima logora. Kao jedan od rezultata *Nirnberškog procesa* nastao je *Nirnberški kodeks* 1947. godine, kao skup principa kojih bi se naučnici trebali pridržavati u onim medicinskim istraživanjima u kojima kao subjekti učestvuju ljudi. Uprkos tome što nije postignuto da ovaj dokument ima zakonsku snagu i iako nije bio direktno inkorporiran u posljeratna zakonodavstva, *Nirnberški kodeks* i iz njega kasnije izvedena *Helsinška deklaracija* značajno je utjecao na zakonsku regulaciju ovog područja medicine u mnogim zemljama (Turza, 2009: 122).

3. Oblici antisemitizma i rasizma u savremenoj Srbiji. Primjeri.

Na osnovu dosadašnjih istraživanja, nakon petooktobraskih promjena u Srbiji u periodu od 2000. godine do 2006. godine,⁵ mogu se uočiti sljedeći vidovi ispoljavanja antisemitizma: 1) funkcionalizacija Jevreja i jevrejske simbolike za diskreditiranje političkog protivnika / neprijatelja; 2) antisemitske akcije; 3) izdavačka djelatnost / objavljivanje *Protokola sionskih mudraca* i druge antisemitske literature; 4) antisemitizam u štampi i elektronskim medijima i 5) virtuelni / internetski antisemitizam. Kao specifičan fenomen u vezi s antisemitizmom u navedenom periodu izdvaja se tzv. poricanje i potiskivanje antisemitizma, tačnije tradicionalnog hrišćanskog antijudaizma u okviru Srpske pravoslavne crkve (SPC), te u kontekstu i danas aktuelnog spora različitih “zajednica pamćenja” djela vladike Nikolaja Velimirovića. Najzad, pored svega navedenog, spomenut ćemo ukratko i rezultate istraživanja socijalne / etničke distance koji će nam dati potpuniji uvid u poimanje antisemitizma kao kompleksnog fenomena u savremenoj Srbiji.

Kao oblik antisemitizma, funkcionalizacija Jevreja i jevrejske simbolike za diskreditiranje političkog protivnika / neprijatelja ne može se striktno razdvojiti od antisemitskih akcija, no u analitičke svrhe predlaže se izdvajanje ovog tipa antisemitizma. Istaknimo činjenicu da funkcionalizacija Jevreja i jevrejske simbolike za diskreditiranje političkog protivnika / neprijatelja pretpostavlja “žigosanje”, etiketiranje, odnosno pripisivanje “jevrejstva”, i to u negativnoj konotaciji, subjektima koji nemaju veze s atributom “jevrejski”. U slučaju antisemitskih akcija na djelu je (simbolički) napad na izvorno jevrejski subjekt – npr. oskrnavljena jevrejska groblja, lijepljenje nacističkih simbola na sinagoge, jevrejske kuće, dijeljenje letaka antisemitske sadržine itd. Kao oblik antisemitizma, funkcionalizacija Jevreja i jevrejske simbolike za diskreditiranje političkog protivnika / neprijatelja jeste druga dimenzija šireg fenomena funkcionalizacije Jevreja. Naime, prvu dimenziju potonjeg fenomena predstavlja funkcionalizacija Jevreja u smislu zloupotrebe holokausta i jevrejske historije i simbolike za ostvarenje sopstvenih

⁵ Autorica ovog rada ograničava se na navedeni period od 2000. do 2006. godine i studije o rasizmu i antisemitizmu koje su dotada objavljene (Sekelj, 2002; Radenović, 2008). Autorici nije poznato da su nakon spomenutog perioda rađena sveobuhvatna istraživanja rasizma i antisemitizma u Srbiji.

nacionalističkih ciljeva koja je bila prisutna tokom devedesetih godina XX st. u jugoslavenskom sukobu u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini. Ukratko ćemo na primjeru antisemitskih akcija u jeku predizborne kampanje tokom septembra 2000. godine izložiti suštinu funkcionalizacije Jevreja i jevrejske simbolike za diskreditiranje političkog protivnika / neprijatelja. U spomenutom periodu u Beogradu, ispred sjedišta vračarskog DS-a, osvanuli su sprejom iscrtani Davidova zvijezda i napisi: “Židovi”, “Koštunici je majka Jevrejka”, “Izdajnici”, a ispred zgrade i na izlozima vračarskog DSS-a također su osvanuli grafiti slične sadržine: “Koštunica sin Jevrejke” i “Židovi”. U ovom primjeru, Davidova zvijezda kao simbol jevrejskog naroda, zatim pogrdan naziv “Židovi”, te isticanje navodnog jevrejskog porijekla predsjedničkog kandidata opozicionih partija DOS-a, predstavljaju simbole koji su upotrijebljeni za omalovažavanje, diskreditiranje i vrijeđanje političkog protivnika, tačnije neprijatelja. U ovom slučaju, stranke demokratske opcije kao politički neprijatelj, u toku spomenute predizborne kampanje, govorom mržnje koji je vladao u zvaničnim sredstvima informiranja, ocjenjivane su kao “izdajničke”, “neprijateljske”, “antisrpske”, odnosno kao “židovske” (Radenović, 2008: 29–33).

Kada je riječ o antisemitskim akcijama, u ovom radu nećemo navoditi brojne primjere ovog oblika antisemitizma koji su zabilježeni od 2000. godine do danas. Spomenut ćemo da nakon petooktobarskih promjena u Srbiji antisemitske akcije bivaju u većini slučajeva javno osuđene, kako od predsjednika, ministara, tako i od većine političkih stranaka, što jeste nova činjenica u odnosu na situaciju devedesetih godina XX st. Nove činjenice tiču se i podizanja optužnica protiv izgređenika u različitim antisemitskim akcijama. Ipak, u kontekstu još uvijek prisutnog normaliziranog etnonacionalizma koji je pogodno tlo za bujanje rasizma i antisemitizma, kao ilustraciju potonjeg navest ćemo epilog suđenja optuženim pripadnicima neonacističke grupe “Nacionalni stroj” koji su krajem 2005. godine organizirali neonacističku akciju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Naime, Okružno javno tužilaštvo u Novom Sadu dostavilo je Okružnom sudu izmijenjenu optužnicu protiv pripadnika “Nacionalnog stroja” koja je nešto blaža od prvobitne: za izazivanje rasne, vjerske i nacionalne mržnje sada su optuženi lider i još jedan pripadnik navedene neonacističke organizacije, dok je protiv trinaest optuženih podnijeta samo prijava za ugrožavanje sigurnosti građana (Radenović, 2008: 33–38). Najzad, spomenimo i to da

je početkom juna 2011. godine Ustavni sud Srbije zabranio djelovanje spomenute neonacističke organizacije “Nacionalni stroj”, a nakon godinu dana, sredinom juna 2012. godine, Ustavni sud Srbije zabranio je ultradesničarsku organizaciju “Otačastveni pokret Obraz” (potonja odluka donesena je skoro tri godine nakon zahtjeva Republičkog tužilaštva). Da li je neefikasnost sudstva lakmus još uvijek prisutnog i dominantnog normaliziranog etnonacionalizma, ili bi, ipak, bez obzira na neefikasnost, ovakve odluke trebalo tumačiti kao značajne promjene u (budućem) tretiranju ultradesničarskih organizacija od strane sudstva, te kao lakmus trenda slabljenja etnonacionalizma? – pitanja su koja prevazilaze okvire ovog rada, ali koja zaslužuju dublju analizu.

Kada je riječ o izdavačkoj djelatnosti / objavljivanju *Protokola sionskih mudraca* i druge antisemitske literature kao obliku antisemitizma, prema dosadašnjim saznanjima, od 1990. do 1998. godine u Srbiji je štampano čak 12 različitih izdanja *Protokola sionskih mudraca*, dok je od 1995. do 2001. godine štampano osam izdanja ove knjige *ubice*. Kako ne posjedujemo podatke o broju izdanja ove knjige od 2001. godine do danas, spomenut ćemo samo to da se i danas na uličnim tezgama, a svakako i u internetskim knjižarama, veoma lahko mogu nabaviti različita izdanja *Protokola sionskih mudraca*, i to bez naziva izdavača, mjesta i godine izdanja. Što se pravnog aspekta tiče, trebalo bi podsjetiti na činjenicu da je u julu 2001. godine zamjenik Okružnog tužioca Beograda odbacio krivičnu prijavu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije protiv štampanja *Protokola sionskih mudraca* zbog “nepostojanja elemenata za gonjenje po službenoj dužnosti”, a čime je zapravo legalizirano pravo na iskazivanje antisemitskih stavova i antisemitske literature. Prema podacima iz 2006. godine, u beogradskim knjižarama postoji preko stotinu naslova različitih antisemitskih izdanja. Razmatrajući prisustvo velikog broja antisemitskih izdanja u Srbiji, Filip David izdvaja tzv. puzeći antisemitizam koji, uvlačeći se u kulturu i literaturu, postaje dio našeg svakodnevnog kulturnog folklor. Za razliku od otvorenog, odnosno manifestnog antisemitizma koji je prisutan u antisemitskim akcijama, puzeći, tačnije, latentni antisemitizam, tinjajući uspijeva da se perfidno uvuče u literaturu (najčešće “zaverološkog” karaktera) kojoj, pak, legitimitet nerijetko daju ugledni izdavači (David; prema Radenović, 2008: 41).

Nakon petooktobarskih promjena u Srbiji, kada je riječ o štampi i elektronskim medijima, ne može se govoriti o prisustvu antisemitizma

kao zvaničnom, legitimnom pogledu na svijet, kao što je to bio slučaj devedesetih godina XX st. Kao antisemitski, mogu se ocijeniti pojedinačni ispadi nekih predstavnika ekstremnih desničarskih stranaka i pokreta, te publikacije potonjih (Radenović, 2008: 42–45). Na osnovu dosadašnjih saznanja, može se reći da prisustvo antisemitizma u sajber-prostoru, odnosno internetski / virtuelni antisemitizam jeste specifična forma antisemitizma koja oslikava vidove antisemitizma prisutne u društvenoj stvarnosti prvenstveno u ideologiji srpske marginalne ekstremne desnice. Ovaj tip antisemitizma sažima u sebi elemente tradicionalnog antijudaizma, začetke modernog političkog antisemitizma, zreli antisemitizam kao tip rasizma, te elemente (virtuelnog) totalitarnog antisemitizma. Rezultati istraživanja ovog tipa antisemitizma koje je sprovedeno 2006. godine otvaraju pitanja intenziteta mobilizatorskog potencijala sajber-komunikacije, te pitanja potencijalnog utjecaja internetskog / virtuelnog antisemitizma na ispoljavanje antisemitizma u društvenoj realnosti.

Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja, antisemitizam u okviru Srpske pravoslavne crkve prije svega obuhvata tradicionalni hrišćanski antijudaizam, odnosno optužbu o navodnoj krivici Jevreja za deicid koju SPC nije napustila, ali i niz antisemitskih ispada tokom devedesetih godina XX st., tačnije djelovanje protojereja Žarka Gavrilovića, kao i izdavačku djelatnost Ratibora Đurđevića. Posebno bi trebalo spomenuti štampanje djela vladike Nikolaja Velimirovića zbog činjenice da su tradicionalni hrišćanski antijudaizam ali i antisemitizam prisutni na izvjesnim mjestima u zasigurno kompleksnoj Velimirovićevoj teološkoj misli. Najzad, trebalo bi podsjetiti i na činjenicu da je za recepciju Velimirovićeve teološke misli, ne samo od strane njegovih sljedbenika u okviru jednog dijela crkvene hijerarhije, već i šire, od strane različitih predstavnika desničarskih političkih snaga u Srbiji, karakteristično izdvajanje retrogradnih i anahronih mjesta, kao što su kritika humanizma, prosvjetiteljstva, evropske civilizacije, zatim nacionalistička ostrašćenost, pa i antisemitizam, te njihovo veličanje i ugrađivanje u sopstvene ideološke sadržaje (Radenović, 2008). Nakon petooktobarskih promjena u Srbiji, veličanje djela vladike Velimirovića postaje predmet sve češće kritike intelektualaca, prvenstveno zbog toga što je Velimirovićeva rastuća popularnost u Srbiji dovođena u vezu sa sve većim prisustvom i političkim utjecajem nacionalističkih elemenata u SPC-u. Kako su nakon petooktobarskih promjena, a

naročito u vrijeme Velimirovićeve kanonizacije 2003. godine, negativni aspekti Velimirovićeva života postali nezaobilazna tema javnih debata i brojnih rasprava, Velimirovićeve pristalice, kao i predstavnici crkvene hijerarhije otvoreno opovrgavaju, poriču i odbacuju sporna mjesta, tačnije antisemitizam u Velimirovićevoj teološkoj misli. Kako upućuje Byford, osnovno neslaganje u pogledu vrednovanja Velimirovićeva života i rada, a koje predstavlja okosnicu i danas aktuelnog spora različitih “zajednica pamćenja” Velimirovićeva djela u Srbiji i koje uvjetuje retoriku društvenog pamćenja, jeste zapravo – antisemitizam (Byford, 2005).

Najzad, socijalna / etnička distanca prema Jevrejima predstavlja još jedan tip ispoljavanja antisemitizma, te svakako zaslužuje pažnju. Spomenimo ukratko da rezultati različitih istraživanja socijalne / etničke distance i etničkih stereotipija upućuju na zaključak da je antisemitizam u savremenoj Srbiji jako kompleksan i ambivalentan fenomen. Naime, uprkos postojanju brojnih vidova antisemitizma o kojima je bilo riječi, prema dosadašnjim istraživanjima, socijalna / etnička distanca prema Jevrejima kao oblik antisemitizma nije velika.⁶ To znači da posmatranje socijalne / etničke distance prema Jevrejima kao jednom od oblika antisemitizma bez analize drugih, pobrojanih oblika antisemitizma, nije dovoljno za sveobuhvatnu i cjelovitu analizu ovoga kompleksnog fenomena. Možemo zaključiti da sama socijalna / etnička distanca prema Jevrejima u Srbiji, kako devedesetih godina XX st., tako i danas, nije lakmus pojave etnonacionalizma i fašizacije društva (Radenović, 2008: 79–88).

Pored antisemitizma kao oblika rasizma, u savremenoj Srbiji prisutni su još neki oblici rasizma – prvenstveno je riječ o *antiromizmu*, te o *sinofobiji* i *antinegrizmu*. Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja, najzastupljeniji od spomenutih oblika rasizma jeste antiromizam, odnosno rasizam usmeren prema Romima. Antiromizam je tip rasizma koji je

---

⁶Npr. prema istraživanju etničke distance i etničkih stereotipija studentske populacije koje je sprovedeno 2006. godine i u okviru kojeg je ispitivana etnička distanca prema trinaest (13) etničkih / nacionalnih grupa, ispitanici su pokazali najveću distanciranost prema (redom) Albancima, Hrvatima, Romima, Muslimanima i Kinezima, dok su neznatnu distanciranost pokazali prema Jevrejima, koji su na listi distanciranosti zauzeli deseto mjesto (Radenović i Turza, 2007).

vezan prije svega za boju kože (slično antinegrizmu i sinofobiji)⁷, ali i za određene vidljive društveno značajne i društveno-historijski uvjetovane kulturne karakteristike romske populacije – npr., način stanovanja. Nakon petooktobarskih promjena u Srbiji u periodu od 2001. do 2006. godine mogu se izdvojiti sljedeći vidovi ispoljavanja antiromizma: 1) diskriminacija pripadnika romske manjine – faktičko ograničavanje nekih prava; 2) antiromske akcije – fizički napadi na pripadnike romske manjine i 3) antiromizam prisutan u štampi, elektronskim medijima i internetu. Prema dosadašnjim saznanjima, značajna socijalna / etnička distanca prema Romima kao poseban oblik antiromizma prisutna je u savremenoj Srbiji, kako devedesetih godina XX st., tako i danas, i može se, za razliku od socijalne / etničke distance prema Jevrejima, tumačiti kao lakmus jačanja normaliziranog etnonacionalizma te fašizacije društva (Radenović, 2008: 64–78). Kako u ovom radu neće biti posebno razmatrani spomenuti oblici antiromizma kao oblika rasizma, napomenimo da na osnovu naših saznanja, cjelovita i sveobuhvatna istraživanja antiromizma nakon 2006. godine nisu sprovedena, ali se zasigurno može tvrditi da su svi spomenuti oblici antiromizma u Srbiji i danas jako zastupljeni, te zabilježeni (<http://www.errc.org/>, <http://www.hlc-rdc.org/?cat=229>).

Dakle, imajući na umu navedene oblike rasizma, najprije antisemitizam kao oblik rasizma, te promišljanje rasizma i antisemitizma kao bioetičkih problema, razmotrimo mogućnost sistematskog bioetičkog obrazovanja koje bi, kako smatramo, utjecalo na smanjenje brojnosti i intenziteta različitih oblika antisemitizma i rasizma.

4. Zaključak. Smanjenje rasizma i bioetičko obrazovanje.

Rasizam i antisemitizam kao oblici predrasudnosti te etničke predrasude i stereotipije jesu krupan društveni i bioetički problem.

⁷ Pod terminom antisinoizam podrazumijeva se oblik rasizma usmjeren prema pripadnicima kineskog naroda (lat. *Sinae*, grč. *Sinai* – Kinezi, kineski narod), dok se pod terminom antinegrizam podrazumijeva oblik rasizma usmjeren prema pripadnicima crne rase. Socijalna / etnička distanca prema Kinezima, odnosno pripadnicima crne rase, slično socijalnoj / etničkoj distanci prema Romima, može se tumačiti kao lakmus jačanja normaliziranog etnonacionalizma te fašizacije društva (Radenović, 2008: 75–78). Autorici nisu poznata sveobuhvatna istraživanja antisinoizma i antinegrizma u Srbiji nakon 2006. godine.

Naime, kako podseća Rot, potonji oblici predrasudnosti koriste se za raspirivanje sukoba i sporova između etničkih, nacionalnih, religijskih, te različitih kulturnih grupa, a za one prema kojima su upravljane, etničke predrasude jesu nesreća i nevolja koja im otežava život (Rot, 1994: 413).

Prema dosadašnjim saznanjima, poznata su četiri načina borbe protiv predrasuda, dakle, borbe protiv rasizma kao oblika predrasudnosti koji je zasnovan na društveno značajnim fizičkim razlikama, te borbe protiv antisemitizma kao oblika rasizma. U relevantnoj literaturi, kao načini borbe protiv rasizma navode se: 1) donošenje zakonskih propisa protiv manifestiranja predrasuda (legislacija); 2) sistematsko informiranje o neopravdanosti predrasuda; 3) neposredni kontakt s grupama prema kojima postoje predrasude⁸ i 4) sistematsko odgajanje i obrazovanje (Rot, 1994).

U okviru sistematskog odgajanja i obrazovanja smatramo da bi permanentna *bioetička edukacija* prilagođena uzrastu učenika odnosno studenata (dakle, od osnovnog, preko srednjoškolskog, do fakultetskog – dodiplomskog i postdiplomskog obrazovanja) bila jedan od značajnih načina smanjenja oblika antisemitizma i rasizma kao tipova predrasudnosti. Navedimo ukratko neka dosadašnja iskustva vezana za bioetičku edukaciju u okviru fakultetskog obrazovanja. Kako upućuje Gosić, od sredine osamdesetih godina XX st., bioetika biva uvedena u

---

⁸ U okviru nastave iz obaveznog predmeta Medicina i društvo (predmet obuhvata medicinskosociološki, medicinskoetički i socijalnomedicinski dio) na prvoj godini osnovnih studija Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2007, 2008, 2009. i 2012. godine, na prijedlog odgovornog nastavnika, a u saradnji s patronažnom službom Doma zdravlja “Novi Beograd”, organizirane su posjete romskim nehidijenskim naseljima. Cilj ovih posjeta bio je neposredni kontakt studenata i studentica s pripadnicima romske populacije, te susretanje sa zdravstvenim i šire životnim problemima ljudi koji žive u nehidijenskim naseljima. Na ovaj način, budućim ljekarima omogućeno je da se mnogo prije realnog suočavanja s pacijentima koji su, primjerice, pripadnici romske populacije, suoče i sa sopstvenim predrasudama i stereotipijama koje mogu biti smetnja u uspostavljanju kvalitetnog odnosa *ljekar–pacijent*. Slično, nakon direktnog susreta s osobom koja je HIV pozitivna u okviru nastave na spomenutom predmetu Medicina i društvo, izvjestan broj studenata je bio zahvalan odgovornom nastavniku koji je omogućio direktnu komunikaciju sa osobom koja je HIV pozitivna, jer su dotada, kako su napomenuli, imali izražene predrasude prema HIV pozitivnim osobama. Jedan student čak je izrazio želju da dodirne ovu HIV pozitivnu osobu, kako bi “razbio” svoje predrasude o HIV-u koje je dotada, kako je naglasio, imao (Radenović, 2012: 181–182).

nastavu na skoro sve američke medicinske fakultete, kao i na veliki broj svjetskih medicinskih fakulteta (Gosić, 2005). Danas je, pak, sve veći broj i nemedicinskih fakulteta na kojima se proučava bioetika kao nova interdisciplinarna oblast. Budući da bioetika obuhvata širok predmet proučavanja shodno njenim brojnim definicijama, proces pedagoškog prerađivanja bioetike u nastavne predmete još nije okončan. Zbog činjenice da je nastala najprije u sklopu medicine, bioetika je sprva bila prihvaćena kao medicinska etika, pa je kao takav nastavni predmet uvedena na medicinske fakultete. Kasnije, s pojavom i porastom novih medicinskih situacija koje su otvorile i nova medicinskoetička pitanja i probleme u čijem su rješavanju bili angažirani ne samo medicinski profesionalci, već i filozofi, pravnici, sociolozi, teolozi, socijalni radnici, te politikolozi, novinari, pa i političari, bioetika će sama sebi otvoriti put i na fakultete društvenih, humanističkih disciplina. Bioetika kao nastavni predmet odgovara pedagoškom određenju po kojem je nastavni predmet didaktički prerađena nauka, te ima status obaveznog predmeta i s obzirom na pedagoški kriterij ostvarivanja zadatka obrazovanja ima općeobrazovni status s tendencijama prerastanja u stručni. Uz navedene, bioetika zadovoljava i druge pedagoške kriterije nastavnog predmeta: sprovodi se s obzirom na karakter usmjerenja za zanimanje, ima primjenu u društvenoj praksi i dalje može diferencirati svoj sadržaj. Tako se mogu izdvojiti različiti modeli *bioetičke edukacije* za kliničare, za članove etičkih komiteta, te političare i javne profesije, recimo za novinare itd. (Gosić, 2005).

Kako insistiramo na predloženoj, širokoj definiciji bioetike kao *etike života*, odnosno bioetike kao interdisciplinarnog projekta koji se bavi onim vrijednostima i normama koje se tiču dobra i zla, tačnije ispravnog i neispravnog / pogrešnog u kontekstu *života* uopće i njegovih brojnih varijeteta, smatramo da je *bioetička edukacija* neophodna i na osnovnom, te srednjoškolskom obrazovnom nivou. Shodno uzrastu učenika, ovi nivoi obrazovanja zahtijevaju permanentnu bioetičku edukaciju koja bi bila značajan element u formiranju i razvijanju, kako bioetičkog senzibiliteta svakog pojedinca, tako i elemenata ličnog i grupnog identiteta pojedinaca i grupa. Naime, smatramo da je veoma važno da svaki pojedinac nauči prepoznati te samostalno i odgovorno reflektirati brojne bioetičke probleme, ali i reagirati na potonje – bez obzira na to da li je riječ o ekološkim problemima, medicinskoetičkim problemima, kao što su, npr. problemi abortusa, eutanazije, kloniranja, transplantacije i

donatorstva organa, ili je pak, riječ o problemima brojnih manjinskih i vulnerabilnih grupa te pitanjima koja otvaraju antisemitizam i rasizam kao ozbiljni društveni problemi zasnovani na predrasudnosti.

Najzad, svi spomenuti bioetički problemi ne tiču se samo naučnika, filozofa, sociologa, medicinara, pravnika, bioetičara i drugih stručnjaka prirodnonaučnih i humanističkih disciplina, već i običnog, “svakodnevnog” pojedinca, jer promišljanje bioetičkih problema u svakodnevnom životu i formiranje jasnog stava prema spomenutim bioetičkim temama zapravo odslikava stav svakog pojedinca prema životu sāmom.

Literatura

- Byford, Jovan (2005), “Potiskivanje i poricanje antisemitizma. Sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi”, *Ogledi br. 6*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd
- Čović, Ante (2007), “Integrativna bioetika i pluriperspektivizam”, u: Velimir Valjan (ur.). *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, str. 65–75.
- Gidens, Entoni (2005), *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd
- Gosić, Nada (2005), *Bioetička edukacija*, Pergamena, Zagreb
- Jurić, Hrvoje (2001), “Peter Singer – Između Zagreba i Beograda”, *Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, Reč, 61(7), 141–154.
- Jurić, Hrvoje (2007), “Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera”, u: Velimir Valjan (ur.). *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, str. 77–99.
- Molnar, Aleksandar (1997), *Narod, nacija, rasa: istorijska izvorišta nacionalizma u Evropi*, Beogradski krug, Akapit, Beograd
- Radenović, Sandra (2008), *Oblici rasizma u Srbiji nakon petooktobarskih promena (2001–2006)*, Akademska misao, Beograd
- Radenović, Sandra (2012), *Bioetika i medicina – Odnos lekar-pacijent u paradigmi integrativne bioetike*, Akademska knjiga, Novi Sad
- Radenović, Sandra i Turza, Karel (2007), “Bioetički aspekti etničkih predrasuda”, *Sociologija*, 49(4), 369–380.
- Rinčić, Iva i Muzur, Amir (2012), “Od bioetičara-učenika do bioetičara-učitelja: pijetizam i edukacija u životu i djelu Fritza Jahra”, *Jahr–Annual of the Department of Social Sciences and Medical Humanities University of Rijeka Faculty of Medicine*, 3(5), 111–116.
- Rot, Nikola (1994), *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Sekelj, Laslo (2002), “Antisemitizam u S(F)R Jugoslaviji (1945–1991–2000)”, *Nova srpska politička misao*, 1(2002), 93–115.
- Turza, Karel (2009), *Medicina i društvo – Uvod u medicinsku etiku*, Libri medicorum, CI-

BID, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd

- Turza, Karel (2012), “Bioetika i kultura. Može li bioetika pridonijeti stvaranju interkulturalnosti?”, *Jahr–Annual of the Department of Social Sciences and Medical Humanities University of Rijeka Faculty of Medicine*, 3(5), 255–266.
- <http://www.errc.org/>
- <http://www.hlc-rdc.org/?cat=229>

Bioethics and racism – Can bioethics contribute to reducing racism?

Summary

In the paper the author considers racism as a bioethical problem. First of all, the author exposes the basic ideas of bioethics as the ethics of life in the broadest sense of the word, and later, attempts to consider racism and antisemitism as the form of racism in the light of bioethics. The author exposes the basic definitions of racism and antisemitism and the forms of racism and antisemitism which are present in contemporary Serbia. Finally, the author proposes systematic bioethical education as the one possible way for reducing racism and antisemitism.

Key words: bioethics, racism, antisemitism, bioethical education